

EDUCATION OF ECOLOGICAL AND LEGAL RESPONSIBILITY OF SENIOR PUPILS**K. O. Kushakov**

This article describes the role and ways of cooperation of school and law enforcement authorities in the process of forming of readiness of senior pupils to nature protection activity.

Key words: *ecology, ecological education, environmental activities, cooperation of school and law enforcement authorities.*

Кушаков К. О. – Краснолиманський міжрайонний прокурор

Kushakov K. O. – Inter-district Prosecutor of Krasny Lyman

Рецензент – член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук професор Г.П. Шевченко

Reviewer – Member-correspondent of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor G. P. Shevchenko

УДК 373.3.015.31:57.081.1

ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКОСТІ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ В ПРАКТИЦІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**І. Кушакова**

У статті розглянуто методику діагностики сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів 3–4 класів та її застосування в практиці початкової школи.

Ключові слова: *екологічне виховання, ціннісне ставлення до природи, молодші школярі, позакласна робота.*

Загострення екологічних проблем у всьому світі викликало необхідність звертання суспільства до питань взаємодії людини з природою. Уже сьогодні ми стоїмо на межі екологічної катастрофи і причина її – у стані самої нашої культури, у нашій системі цінностей.

Вирішення екологічних проблем учені бачать у зменшенні глобального антропогенного впливу на біосферу й забезпеченні відновлення її регулятивного потенціалу. Це можливо лише як результат етичного відновлення людства, формування нової системи цінностей, нових моральних імперативів, оскільки ніякі науково-технічні нововведення, економічні перетворення, соціальні реформи самі по собі не забезпечать стійкості розвитку цивілізації, коеволюції зі світом природи. На думку вчених, екологічну кризу на планеті зрештою подолає не діяльність фахівців з охорони навколишнього природного середовища, а спеціальна система екологічної освіти.

Проблема виховання ціннісного ставлення дитини до природи піднімається педагогічною наукою давно і досить часто. Вплив рідної природи на особистість підкреслювали Й. Песталоцці й А. Дістервег. Проти вузького прагматизму, утилітаризму стосовно природи виступали В. Белінський, О. Герцен, М. Добролюбов, Д. Писарєв, М. Чернишевський. Надалі цей напрямок педагогічних досліджень продовжили В. Зуєв, К. Ушинський, Л. Толстой, О. Герд, Д. Кайгородов, В. Сухомлинський та ін. У психолого-педагогічній літературі розглянуто окремі компоненти ціннісного ставлення до природи й педагогічні умови його виховання в дошкільників (Л. Безрукова, Н. Кондратьєва, С. Ніколаєва), школярів (О. Александрова, З. Андрієвська, Т. Баранова, Л. Горбанів, І. Зверєв, Г. Костецька, В. Ніколіна, Г. Пустовіт, І. Суравегіна) і студентів педагогічних вищих навчальних закладів (Н. Андрієнко, В. Єрошенко, Л. Реут) [5]. Особливу роль відіграють дослідження вікових особливостей розвитку суб'єктно-непрагматичного ставлення до природи (С. Дерябо, В. Ясвін та ін.) [2].

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури засвідчив, що ціннісне ставлення як внутрішнє особистісне утворення формується у процесі активної взаємодії дитини зі світом природи, що є основою вироблення певної програми взаємин у системі "природа – людина". Так, у процесі пізнання дитиною природи особливої ваги набувають емоції, які за умови цілеспрямованого педагогічного впливу дають можливість усвідомити значення природи як універсальної, неповторної цінності. У свою чергу, вплив на емоції, потреби, мотиви, бажання поєднується з активним пізнанням природи, її законів, зв'язків,

взаємозалежностей. Розкриваючи дітям цінність природи, збагачуючи їхню інтелектуально-духовну сферу, тим самим унеможливуємо негативні дії та вчинки в природі. Опора на естетичну цінність природи, збагачену знанням, дає реальний поштовх до дії, спрямованої на збереження окремих об'єктів довкілля чи природи в цілому. Отже, процес формування ціннісного ставлення до природи передбачає комплексний вплив на емоційно-ціннісну, інтелектуальну та дієво-практичну сферу психіки молодшого школяра [2, 3, 4, 6, 7].

Завданням нашого дослідження було розглянути методику діагностики сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів 3–4 класів та її застосування в практиці початкової школи.

Сьогодні екологічна освіта стає пріоритетним напрямком педагогічної теорії й практики. Вона характеризується певними особливостями, такими як врахування нерозривного зв'язку фізичного й духовного життя людини з природою; розгляд екологічних проблем в системі глобальних проблем сучасності; спрямованість на цілі охорони навколишнього природного середовища: збереження генофонду біосфери, гігієнічних і естетичних переваг навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів.

Метою екологічної освіти є формування екологічної культури в усіх громадян, бо вона містить екологічні знання, інтелектуальні й практичні вміння вивчення природи, навички ресурсозберігаючої й природоохоронної діяльності, діяльності по відновленню регулятивного потенціалу (стійкості, рівноваги) природи, поліпшенню екологічного стану, досвід творчої взаємодії із природою й турботливого ставлення до неї.

Формування екологічної культури людини особливо активно здійснюється в шкільні роки, коли відбувається виховання відповідального ставлення до збереження природного середовища, свого здоров'я та здоров'я інших людей, розвиток активної творчої діяльності з вивчення й охорони навколишнього природного середовища, пропаганди ідей оптимізації взаємодії суспільства й природи, попередження негативних наслідків впливу на оточуюче людину середовище та її здоров'я. У свою чергу, в молодшому шкільному віці відбувається активний процес цілеспрямованого

формування знань, почуттів, оцінок, емоцій, розвиток здібностей і інтересів дитини. У цьому віці учні дуже допитливі, чуйні, сприйнятливі, легко відгукуються на тривоги й радощі, щиро співчують і співпереживають. У них має місце «родинне» ставлення до навколишнього світу. На основі синкретичності світосприймання, вродженої емоційної сприйнятливості молодший школяр прагне до пізнання природи, бажає навчитись надавати їй допомогу.

Для перевірки висунутого припущення про те, що для розвитку в учнів ціннісного ставлення до природи недостатньо традиційної системи психолого-педагогічних впливів у рамках позакласної роботи і, крім традиційних, необхідно застосовувати нові форми й методи впливів, було розроблено і проведено експеримент. Також розроблялись і проходили апробацію діагностичні методики з виявлення рівня сформованості ціннісного ставлення до природи в молодших школярів, анкетування та тестування учнів молодших класів, вчителів початкових класів.

Критеріями сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів є *позитивність, суб'єктність і непрагматизм*. Вони були виділені на основі характеристик цінності, які наводяться в сучасних аксіологічних концепціях (Г. Вижлецовим, М. Каганом, Л. Столовичем, Г. Шевченко та ін.). У теорії відносин вони розглядаються як характеристики модальності особистісних ставлень до природи (О. Лазурським, В. М'ясищевим, В. Левіним і ін.).

Позитивність характеризує «знак» ставлення до природи: позитивний, негативний або амбівалентний. При амбівалентному ставленні позитивність до одних природних об'єктів і явищ урівноважується негативністю до інших. Цінністю є лише те, що має позитивний «знак» ставлення.

Суб'єктність характеризує ступінь суб'єктифікації природи, наділення її суб'єктними функціями. Цінність характеризується суб'єктивним ставленням, тобто ставленням до природи як суб'єкта.

Непрагматизм визначає ступінь безкорисливості й утилітаризму щодо природи. Цінність характеризується непрагматичним ставленням до неї особистості, за якого одержання практичної користі, особистої або суспільної вигоди погоджується з можливостями природи щодо саморегуляції, тобто не завдає їй незворотної шкоди, а в ідеалі є рівнозначною корисною взаємодією.

Непрагматичне ставлення не обмежується практичним використанням природи для розумного задоволення своїх потреб, а врівноважується духовною взаємодією з нею, наприклад, у сфері творчості.

Вивчення наукової літератури, аналіз змісту екологічної освіти молодших школярів, спостереження за проявами ціннісного ставлення учнів і опитування вчителів початкових класів дозволили виявити показники сформованості ціннісного ставлення до природи в молодших школярів.

Показниками позитивного ставлення до природи виступають пізнавальний (науковий і естетичний) інтерес до природних об'єктів і явищ, адекватне ставлення до особливостей живих істот і явищ природи, дотримання норм екологічно значимої поведінки в природі. *Показниками суб'єктного ставлення до природи* є вміння бачити унікальність природних об'єктів і явищ і передавати її різними засобами, вміння відчувати на собі вплив природи й усвідомлювати власні зміни під її впливом, вміння рівноправно взаємодіяти з природними об'єктами на основі виявлення «людських рис» і надання «свободи дій». *Непрагматичне ставлення* проявляється в турботі про природу (виготовлення годівниць для птахів, допомога бездомній тварині й догляді за тваринами, насадження рослин й догляд за ними тощо); у дотриманні моральних обмежень при вивченні й практичному використанні природного матеріалу; у застосуванні ресурсозберігаючих, природоохоронних і художньо-творчих технологій, у прагненні до освоєння технологій з відновлення й поліпшення екологічного стану навколишнього середовища.

Рівнями сформованості в молодших школярів ціннісного ставлення до природи виступають суб'єктно-непрагматичний, соціально-споживчий і утилітарний. Суб'єктно-непрагматичний (високий) рівень характеризується сталим характером прояву вищенаведених показників. При соціально-споживчому (середньому) рівні показники ціннісного ставлення до природи проявляються несистематично, при утилітарному (низькому) – дуже рідко, носять у край нестійкий характер.

Дослідження проводились на базі загальноосвітніх середніх шкіл міста Красний Лиман і міста Слов'янськ. В експерименті брали участь 386 молодших школярів.

Для створення характеристики сформованості у школярів ставлення до природи методом рандомізації діти були поділені на групи по 15 осіб у кожній, оскільки, як указують психологи, це оптимальне число учасників для діагностичної роботи. Співвідношення статі у групах у середньому становило 60% дівчаток і 40% хлопчиків. Успішність у групах коливалася від п'ятох цілих семи десятих бала до 8 балів рівно. Для оцінки стану суб'єктного ставлення до природи і його структури нами були використані методики, розроблені в екологічній психології й педагогіці: «домінанта», «натурафіл», «ЕЗОП» як такі, що найбільш повно характеризують ставлення до природи й мають відповідну надійність й валідність, а також анкетування та систематичне опитування учнів, вчителів та батьків.

Були відслідковані й діагностовані такі параметри:

- тип домінуючої установки на природу;
- рівень домінантності природи за трьома сферами прояву (емоційній, когнітивній, практичній);
- інтенсивність суб'єктного ставлення до природи і його структура.

Зважаючи на те, що в експерименті була задіяна велика кількість учнів, ми віддали перевагу груповому варіанту проведення вищезгаданих методик. З метою виявлення трудомісткості використання цих методик в шкільній практиці ми провели хронометраж. У результаті було виявлено, що для обстеження кожної групи за наявності спеціальних бланків для відповідей і друкованих інструкцій було витрачено у середньому близько 45 хвилин, а повна обробка даних по кожній групі із застосуванням комп'ютера зайняла біля двох з половиною годин.

Ці дані вказують на те, що витрати часу на проведення обстежень і обробку даних невеликі й що подібного роду діагностика легко може бути здійснена шкільним учителем.

Варто відзначити, що при роботі з невеликим числом учнів методики можуть бути реалізовані в індивідуальному варіанті, при цьому витрати часу на обстеження стандартної групи (15 осіб) збільшаться. Індивідуальна робота дає змогу одержати додаткові

коментарі кожного учня з проблеми й зібрати більше інформації, що дозволяє дати більш точні підсумкові описи ставлення до природи як кожного учня, так і групи в цілому.

Аналіз результатів експериментального дослідження молодших школярів показав, що 61,2 % випускників початкової школи перебувають на середньому (соціально-споживчому) рівні сформованості ціннісного ставлення до природи, 19,4 % – на високому (суб'єктно-непрагматичному) рівні й стільки ж – на низькому (утилітарному). Високий рівень позитивного ставлення до природи був виявлений в 25 % учнів, середній – в 69,9 % і низький – в 5,1 %. Суб'єктне ставлення домінує в 19,4 %, на середньому рівні воно перебуває в 61,2 % і на низькому – в 19,4 %. Високий рівень непрагматизму виявляють 15,3 % дітей, середній – 50 % і низький – 34,7 %. При цьому пізнавальне ставлення, так само як і естетичне, переважає в 25 % учнів, етичне – тільки в 9,7 %.

Таким чином, використана нами методика діагностики сформованості ціннісного ставлення до природи в учнів 3–4 класів виявила його недостатній рівень у випускників початкової школи. Однією з основних причин є неефективна організація даного процесу в початковій школі на основі несистематичної реалізації вчителями початкових класів спеціальних заходів з виховання ціннісного ставлення до природи як компонента змісту екологічної освіти й недостатнє застосування позакласної роботи з цією метою. Вважаємо результати, отримані за допомогою описаної методики, досить інформативними, а саму методику – такою, що може успішно застосовуватись у практиці початкової школи.

Література

1. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера / В.И. Вернадский – Москва : Наука, 1989. – 262 с.
2. Дерябо С.Д. Две модели экологии: экологический кризис как кризис антропоцентрического сознания / С. Дерябо, В. Ясвин // Человек. – 1998. – № 1. – С. 34–40.
3. Кутырев В.А. Экологический кризис (Философия, культура, общество) / В.А. Кутырев // Вопросы философии. – 1996. – № 11. – С. 23–31.
4. Моїсеєв М. Світ ХХІ століття і християнська традиція / М. Моїсеєв // Вісник НАН України. – 1997. – № 9/10. – С. 29–40.

5. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1–9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія / Г. Пустовіт. – К. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 540 с.

6. Сидельковский А.П. Взаимодействие школьников с природой как воспитательный процесс / А.П. Сидельковский – Ленинград, 1978. – 68 с.

7. Тарасенко Г.С. Виховний потенціал природи / Г. Тарасенко // Паросток: методика гуманного виховання дітей засобами природи. – Вінниця, 2000. – С. 6-15.

ИССЛЕДОВАНИЕ КАЧЕСТВА ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ПРАКТИКЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

И. Кушакова

В статье рассмотрена методика диагностики сформированности ценностного отношения к природе учеников 3 – 4 классов и её применение в практике начальной школы.

Ключевые слова: *экологическое воспитание, ценностное отношение к природе, младшие школьники, внеклассная работа.*

STUDY OF THE QUALITY OF ECOLOGICAL EDUCATION IN THE PRACTICE OF PRIMARY SCHOOL

I. Kushakova

The article describes the diagnostic method of formation of the value attitude to the nature of pupils 3 - 4 classes and its application in the practice of primary school.

Key words: *ecological education, value attitude to nature, junior schoolchildren, extracurricular activities.*

Кушакова И. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології Донбаського державного педагогічного університету

Kushakova I. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Chair of Biology of Donbas State Pedagogical University

Рецензент – член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук професор Г.П. Шевченко

Reviwer – Member-correspondent of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor G.P. Shevchenko